

ZÁKLADNÍ TENDENCE EKONOMICKÉHO VÝVOJE KLÁŠTERNÍHO VELKOSTATKU V PŘEDHUSITSKÝCH ČECHÁCH

Jaroslav Čechura

1. Dosavadní pojetí funkce klášterního velkostatku v předhusitských Čechách

Jedním ze základních metodologických úkolů marxistického poznání minulosti je odhalení zákonitostí určujících dějinný vývoj.¹ Dvojnásobně platí tento postulát pro klíčová období,² k nimž v rámci starších českých dějin bezesporu patřila husitská revoluce. Poznání ekonomického a sociálního vývoje předhusitských Čech,³ který vyústil v revolučních událostech roku 1419, má v marxistické historiografii nezastupitelné místo.⁴

Důležitým aspektem studia uvedeného období je poznání postavení církve ve společnosti té doby, a to nejen jako monopolního nositele soudobé ideologie,⁵ ale neméně i jako významného hospodářského činitele. Církev, která měla v předhusitské době v rukou asi třetinu půdy v zemi,⁶ představovala tak jejího největšího vlastníka. Velmi rozsáhlý pozemkový majetek řady církevních institucí, zejména pražského arcibiskupství, litomyšlského biskupství, většiny klášterů a kapitul, byl zpravidla obhospodařován ve formě koncentrované pozemkové držby, mající organizační podobu velkostatku. Všestranné poznání ekonomického a sociálního vývoje církevních institucí v předhusitském období představuje jednu ze závažných oblastí při studiu předpokladů husitské revoluce.

Vycházíme-li z pojetí velkostatku jako určité uzavřené hospodářské a správní jednotky v předhusitských Čechách (bez bližší specifikace, zda se jedná o církevní, šlechtický či panovnický velkostatek),⁷ zjišťujeme, že buržoazní historiografie u nás nepodala žádné přesnější vymezení této problematiky. Pozornost byla věnována vzniku velkostatku v přemyslovském státě, se zdůrazněním západoevropského vlivu. Pro období předhusitské se víceméně mlčky předpokládala úzká vývojová kontinuita s dobou předchozí, přičemž pojem "velkostatek" byl bez bližšího upřesnění užíván pro 10. - 14. století (a přirozeně i pro období pozdější).⁸

Uvedený stav odpovídal malému zájmu naší buržoazní historiografie o studium hospodářských dějin.⁹

Názory na vývoj předhusitského velkostatku, jak jej chápala buržoazní historiografie, signalizují jeden velice závažný moment. Řada autorů se vyslovovala k ekonomickému a sociálnímu postavení poddaných, ale i šlechty a církve, v předhusitských Čechách, přičemž hledala zejména odpověď na otázku jejich účasti v revoluci a vlivu těchto událostí na jejich sociální vývoj.¹⁰ Názory, jakkoli se různily, byly vyslovovány "ad hoc", prakticky bez ekonomických a sociálních analýz předhusitských Čech, případně docházelo k zcela neadekvátnímu zobecnění některých analýz.¹¹ Částečně se přihlíželo k právnímu postavení jednotlivých vrstev feudální společnosti, poněkud jednostranně po-

jímanému,¹² částečně k rozborům pramenů neúřední povahy (zvláště narativních, traktátové literatury apod.).¹³

Kvalitativně nový pohled přinesly studie V. Vaněčka, který podal detailní právně historickou analýzu vývoje církevního (klášterního) velkostatku.¹⁴ Zásadní přínos spočívá ve zformulování pojmu zakladatelská práva, určující poměr mezi fundátorem a klášterem. Zvláštní pozornost si zaslouží dále vymezení pozemkové vrchnosti a imunity, znamenajících v souhrnu vynětí klášterního velkostatku z pravomoci státu a jeho administrativy a možnost vykonávání přímých vrchnostenských práv ve vymezeném okruhu, což umožňovalo vrchnosti svobodně uplatnit mimoekonomické přinucení, které bylo zase nezbytnou podmínkou pobírání renty od poddaných.¹⁵ V. Vaněček ve svých dosud ne zcela doceněných studiích sleduje uvedené otázky v širším záběru 11. - 16. století.

Poválečná nastupující marxistická historiografie byla postavena před velice náročné úkoly; zvláště pak musela podat základní dialektickomaterialistický výklad předhusitských Čech, kde určující úlohu měly hrát procesy ekonomické a sociální.¹⁶ V poměrně krátké době vznikla díla, která postavila uvedené otázky na novou kvalitativní úroveň.¹⁷

První se problematice předhusitského velkostatku věnoval A. Míka, i když ve své studii sledoval období značně širší, totiž 14. - 17. století, v oblasti jižních Čech.¹⁸ Do druhé poloviny 14. století položil počátky režijního hospodaření vrchnosti spojené s trhem, jehož vývoj sledoval až do 17. století.

Komplexní pojetí velkostatku předhusitského období včetně jeho starších vývojových kořenů přinesl F. Graus.¹⁹ Vyšel z typologie zformulované německou naukou na konci 19. století, známé jako "Grundherrschaft x Gutsherrschaft"; tyto pojmy interpretoval jako "velké pozemkové vlastnictví feudálů, nebo... velkostatek ve vlastním slova smyslu, kde vrchnosti produkují do značné míry ve vlastní režii".²⁰ Vzápětí však uvedl další, tentokrát trojdílnou typologii "feudálního statku":

- a) starý typ (základ peněžní renty, režie v malé míře),
- b) větší statky (peněžní renty výlučně),
- c) panský statek (produkuje ve větší míře pro trh).²¹

F. Graus dále podal obšírnou hospodářskou charakteristiku velkostatku a jeho vývojových tendencí, směřujících prostřednictvím režijních zařízení již v předhusitském období k přímému tržnímu určení části produkce. Dospěl k zjištění kontinuity mezi velkostatkem předhusitským, jehož počátky kladl zřejmě (výslovně to však není uvedeno) do 13. století, a robotním velkostatkem předbělohorským. Do 13. století podle F. Grause "nezjišťujeme žádný velkostatek u nás".²²

Takto obecně byla podána ekonomická charakteristika předhusitského velkostatku, která vytvořila východisko k dalšímu studiu. Celkové pojetí F. Grause metodologicky vycházelo z osvojení základů marxisticko-leninské teorie; opíralo se o základní charakteristiku feudální společenskoeconomické formace, která v první etapě vývoje marxistické historiografie u nás položila základy k následnému rozvoji této oblasti.²³

F. Graus nastínil ve svém pojetí *statický* obraz sledovaného hospodářského útvaru. Hovoří prostě o předhusitském velkostatku své teze dokládá prameny od poloviny 13. století do roku 1419 bez jakéhokoliv omezení, a to nejen *chronologického, teritoriálního, ale i institucionálního*. Pro doklad určitého jevu používá současně údaje z krajních období dlouhého časového intervalu, běžně klade vedle sebe například fakta

jihomoravská a severočeská, bez jakéhokoli systému řadí k sobě prameny vztahující se k velkostatku šlechtickému a církevnímu (klášternímu, arcibiskupskému, biskupskému, kapitulárnímu). Užívá většinou pojmu "panský velkostatek". tímto ovšem F.Grausovi zcela unikla řada vývojových aspektů. Údaje pramenů mu posloužily jako pouhá ilustrace apriorně vyslovených tezí.

Tak vznikla charakteristika určitého uměle vytvořeného hospodářského útvaru, jehož obvod byl vymezen hranicemi Čech a Moravy a který časově zabíral období od poloviny 13. století do roku 1419. Do značné míry zůstal nepoznán (právě s přihlédnutím k nevyužití institucionálního hlediska) reálný mechanismus vnitřního fungování velkostatku. F.Graus měl o tomto aspektu jen velmi mlhavé představy. Jak chápal správní centrum velkostatku, není z jeho výkladu jasné; podle jednoho jeho tvrzení měl velkostatek "středisko v poddanském městečku nebo na hradě",²⁴ vzápětí pak "je jeho střediskem panský dvůr, nejmohutnější stavba na vesnici".²⁵ O existenci samotných dvorů F.Graus v této souvislosti neuvažoval.

Ekonomická analýza předhusitského velkostatku podávaná v kontextu rozboru kolonizace a přechodu k peněžní formě renty tvořila východisko pro charakteristiku ekonomického a sociálního vývoje venkovského lidu v předhusitském období. Odtud vycházel F.Graus při formulování základní teze své práce, že zvýšený ekonomický a sociální tlak feudálů ve druhé polovině 14. století (projevující se zvláště růstem robotních povinností a tzv. pomocí)²⁶ vedl k zhoršování postavení poddaných, k jejich postupné radikalizaci ústící v hromadné vystoupení v revolučních událostech. Jednoznačný důkaz své teze však F.Graus nepodal.²⁷ Je nutné podtrhnout, že vlastně ani podat nemohl, jestliže konstatoval během 14. století neustálé rozšiřování rentového velkostatku (fakticky znamenajícího zužování rozsahu režijního hospodaření),²⁸ čímž se snižovala možnost využívat robotní povinnosti. F.Graus nepřihlédl k protichůdnosti obou vývojových tendencí, ke skutečnosti, že rozvoj jedné z nich znamená zužování druhé; pokusil se naopak prokázat zvyšování robot ve druhé polovině 14. století.²⁹ V šedesátých letech ovšem na tyto názory zcela rezignoval.³⁰ Kromě toho je třeba otevřeně říci, že použitou metodou, a to nejen z hlediska chronologického řazení faktů, ale i jejich výběru, ba dokonce jejich "přizpůsobování"³¹ apriorně postavené "fixní formě"³² ekonomického a sociálního vývoje předhusitských Čech, lze dokázat prakticky cokoli.

V první marxistické syntéze československých dějin F.Graus výše uvedené názory zestručněně opakoval,³³ v nezměněné podobě byly pojaty i do Československé vlastivědy.³⁴

R. Nový přinesl v řadě svých prací zpřesněnou charakteristiku předhusitského velkostatku. I on vyšel z typologie "Grundherrschaft x Gutsherrschaft", ale daleko důsledněji sledoval institucionální vymezení. Jeho definici velkostatku 13. - 18. století je možné přijmout jako východisko dalšího studia.³⁵ R. Nový považuje rentový velkostatek (přičemž rozlišuje světský a církevní) za převažující hospodářský útvar v předhusitských Čechách. Vlastní geneze velkostatku³⁶ a vytváření jeho vnitřní struktury jsou však podány stále příliš obecně. To platí především pro pojetí "destrukce staré soustavy opírající se o hospodářské dvory", kterou R. Nový klade již na přelom 12. a 13. století,³⁷ ale také pro "empirický" či dokonce "řízený" proces³⁸ vytváření sítě poddaných městeček v rozsahu vnitřní struktury velkostatku. Sporné se jeví také vymezení funkce dvora jako správního centra církevního velkostatku pro celé období předhusitských Čech,³⁹ za mylný považují i

předpoklad "jisté totožnosti vývoje velkostatkové správní soustavy na celém českém území".⁴⁰

K některým novým poznatkům dospěl při studiu předhusitského zemědělství V.Šmelhaus, když soustředil svou pozornost zejména na analýzu jeho technologické stránky;⁴¹ ekonomické a sociální aspekty však zůstaly poněkud v pozadí jeho zájmu. Rentový velkostatek považuje za základní typ předhusitské organizace tohoto hospodářského útvaru.

Ústup od režijního velkostatku je v Přehledu československých dějin z roku 1980 kladen do období 13. století - v souvislosti s rozšiřováním emfiteuze; "starý velkostatek, založený na robotní a nevolnické práci, zanikl".⁴² Ve 14. století tento vývoj pokračoval. Od šedesátých let však dochází k ekonomické stagnaci, jejímž výsledkem bylo intenzivnější vymáhání a zvětšování poddanských dávek, zejména na panstvích "s rozvinutějším hospodářstvím ve vrchnostenské režii".⁴³ Církevní majetek vzrůstal i ve druhé polovině 14. století. Představoval konstantní ekonomickou hodnotu, která byla jen ve výjimečných případech zcizována; jeho nedotknutelnost zaručovala panovnická moc. Od poloviny 14. století se v rámci klášterních a kapitulních statků zaváděly "výnosnější formy hospodaření".⁴⁴

2. Teoretická východiska dalšího studia

Chceme-li přistoupit ke studiu ekonomického a sociálního vývoje předhusitských Čech, konkrétně k poznání základních vývojových tendencí klášterního velkostatku, na úrovni, která by odpovídala gnozeologické funkci kladené v současnosti na marxistickou historiografii, je nutné zejména metodologicky prohloubit teoretická východiska bádání.

Budou jimi především ekonomické studie K.Marxe, zejména všestranné využití teorie geneze kapitalistické pozemkové renty, neboť "výroba potravin je první životní podmínkou bezprostředních výrobců a první podmínkou veškeré výroby vůbec".⁴⁵ Zvláštní pozornost si vyžaduje přesné vymezení pojmu *peněžní forma renty* v předkapitalistickém období.⁴⁶ Pod pojmem peněžní forma renty chápe K. Marx prakticky její dvě vývojové fáze:

a) peněžní formu renty v čisté podobě, která "...je pouze přeměněnou formou renty ve výrobcích..."⁴⁷,

b) peněžní formu renty jako výlučnou formu, kterou se může stát "jen na základě zbožní výroby, přesněji řečeno kapitalistické výroby"⁴⁸ To je ovšem vývojová fáze, kterou K.Marx klade do souvislosti s procesem původní akumulace kapitálu, ilustrovaným na příkladu jejího klasického průběhu v Anglii v 16. století.⁴⁹

Přechod k peněžní formě renty probíhající v Čechách od 13. století je proto třeba chápat jako dlouhodobou vývojovou tendenci, která nemohla v rámci feudálního výrobního způsobu u nás nabýt ryze peněžního výrazu.⁵⁰ Bezprostřední výrobce musel část své produkce vyrábět jako zboží, čímž ztrácel svou "odpoutanost od společenské souvislosti".⁵¹ Musely tedy také existovat *objektivní podmínky* pro směnu části jeho naturálního produktu za peněžní ekvivalent. Přitom celý vývoj nelze chápat zjednodušeně jako evoluční proces jednotlivých forem renty, v němž stupeň rozšíření peněžní formy (jako

nejvyšší) musí znamenat v rámci ekonomického rozvoje určitého regionu bezprostřední odraz úrovně výrobních vztahů a vůbec *hospodářské vyspělosti*. Tyto skutečnosti je možné posuzovat pouze v kontextu zapojení zemědělství v hospodářském vývoji určitého státního útvaru, v němž je limitujícím faktorem. Konkrétní analýzy ukazují (např. v Toskánsku), že všeobecné rozšíření peněžní formy renty ve 12. a 13. století bylo objektivní překážkou dalšího ekonomického rozvoje městských států, a proto nastal ve 14. a 15. století opět přechod k *naturální formě renty*, jejíž výnos byl realizován na trhu přímo vlastnsky statků.⁵² Při řešení otázek s tímto procesem spojených je třeba využít řadu historických exkursů a pasáží věnovaných předkapitalistickému období uložených v Rukopisech Grundrisse,⁵³ týkajících se např. charakteru zboží a zboží výroby, prostého oběhu, dělby práce apod.

Cenné jsou i Marxovy myšlenky obsažené v Teorii o nadhodnotě,⁵⁴ zvláště pak příklady metodologické kritiky představitelů anglické klasické politické ekonomie, v tomto případě věnované právě pozemkové rentě, ale i kritika jiných prací, např. Malthuse (populační teorie).⁵⁵

Zásadní jsou dále postuláty týkající se vlastní metody zkoumání, a to nejen "metody politické ekonomie",⁵⁶ ale také požadavek konkrétní "analýzy empiricky daných okolností".⁵⁷

Kláterní velkostatek je v procesu poznání ekonomických a sociálních aspektů vývoje předhusitského období právě tou částí ekonomické základny, jež ve svých konkrétních projevech - tedy jednotlivých konkrétních velkostatech - může vykazovat značné odchylky. Analýza těchto velkostatků v daném období významně napomáhá poznání reálného mechanismu dějinného pohybu.⁵⁸

Dalším teoretickým východiskem je pojetí nerovnoměrnosti (asynchronismu) historických procesů, které zformuloval J. Purš;⁵⁹ stručně řečeno spočívá v poznatku, že určité historické procesy probíhaly v odchylných historických podmínkách, ale i v různých časových relacích. Tento obecný postulát je možné aplikovat na konkrétní historický pohyb v jednotlivých zemích.⁶⁰

Při rozboru je tedy třeba přihlížet nejen k "rozmanitosti empirických okolností, ale i k nerovnoměrnosti historických procesů. Ekonomický a sociální vývoj v předhusitských Čechách byl dosud interpretován jako v podstatě kontinuální proces s poměrně nepatrnými odchylkami od průměru.⁶¹ Totéž platí i pro chápání vývoje jednotlivých velkostatků. Analýza konkrétní historické skutečnosti však ukazuje, že dosavadní metodika studia poněkud stírá možnost poznání specifiky určitých vývojových fází, zvláště s přihlédnutím k časovým, institucionálním, ale i teritoriálním relacím. K tomu svým způsobem přispívá i metoda "substituce" užívaná při nedostatku pramenů, kdy se mezery v pramenné základně pro určitou oblast doplňují materiálem z jiných částí Čech. Zde bude právě pod zorným úhlem Marxových postulátů nutné vymezovat studované otázky přesněji. Vlastní metoda zkoumání by měla v první řadě vycházet z "konkrétní analýzy" konkrétních podmínek. Teprve potom lze srovnávat získané skutečnosti s jinými teritorii, a to nejen v rámci území Čech.⁶²

Bylo uvedeno, že v počátečním období marxistického studia ekonomického a sociálního vývoje předhusitského velkostatku byla u nás rozšířena typologie "Grundherrschaft x Gutsherrschaft"; přitom se však nepřihlíželo ke skutečnosti, že pro samotné německé bádání se již ve třicátých letech stala tato typologie příliš těsnou a byla dále rozvedena a

specifikována.⁶³ Pro pojetí velkostatku v předhusitských Čechách není uvedena konstrukce nejvhodnější; její použití apriorně přizpůsobovalo velkostatek určitému vývojovému schématu. Sledujeme-li skutečný vývoj zvláště klášterního velkostatku, jeho dynamiku, shledáváme zejména ve 13. století do značné míry specifickou situaci (s přihlédnutím k úrovni hospodářského vývoje celého území Čech v této době) s patrnou ovlivňující vývojovou tendencí pro období následující.

Analýzou vnitřního ekonomického mechanismu konkrétního klášterního velkostatku lze dojít k závěru, že hospodářský vývoj zde neprobíhal pouze v rovině "režijní-rentový" velkostatek (teoreticky i naopak), ale procházel ještě dalšími vývojovými fázemi,⁶⁴ vedoucími v některých případech k rozkladu fungování jednotného hospodářského mechanismu velkostatku projevujícímu se ekonomickou dezintegrací a správní decentralizací, jež mohly ústít až v jeho teritoriální rozpad.

Dalším specifickým rysem proti pojetí "Grundherrschaft x Gutsherrschaft" (zvláště při hledání kontinuity 14. - 16. století) byl nepochybně proces sekularizace církevních statků v době husitské revoluce, který se již v počátečním období 1419 až 1421 dotýkal převážné většiny statků církve v Čechách, byť v polovině 15. století se situace poněkud změnila.⁶⁵ Konkrétní analýza vývoje klášterního pozemkového majetku v předhusitských Čechách naznačuje, že proces sekularizace započatý roku 1419 *nepředstavuje kvalitativně novou etapu, ale dovršuje směry vývoje předchozího*,⁶⁶ přičemž přirozeně zvláště kvantitativní stránka (tedy stav klášterní pozemkové držby před rokem 1419 a po tomto roce) je nesrovnatelná.⁶⁷ Sekularizace vedla většinou k rozkladu někdejších církevních velkostatků na řadu menších celků; některé byly pak v rukou šlechty či měst opět spojeny. V rámci zcela odlišné institucionální základny pak pokračoval vývoj, který byl ve své vnitřní struktuře do určité míry kontinuální s obdobím předhusitským. Byl však doprovázen řadou změn, např. ve vnitřním ekonomickém mechanismu statků. Nominálně se jednalo většinou stále o církevní majetek, byť zastavený.⁶⁸ K tomu je třeba přirozeně počítat i statky pronajaté samotnými kláštery *před rokem 1419*, kde vývoj rovněž probíhal poněkud odlišně.

Konečně dalším závažným faktorem uvedené problematiky je dynamika a časové relace teritoriální výstavby klášterních velkostatků, a to nejen v samotném předhusitském období (1310 až 1419), ale v dlouhém časovém záběru od jejich založení, tedy v případech nejstarších klášterů od konce 10. století do roku 1419. Přitom není na škodu alespoň rámcově přihlédnout k období od poloviny 15. století až do zrušení řady klášterů v roce 1783. Dosavadní pojetí považovalo církevní pozemkový majetek před rokem 1419 za stabilní položku pozemkové držby, která vzrůstala plynule i ve druhé polovině 14. století. Jednotlivé instituce údajně procházely vcelku vzestupným hospodářským vývojem prakticky do roku 1419; jedním z jeho projevů bylo zavádění "rozvinutějšího hospodářství ve vrchnostenské režii".⁶⁹ Celková charakteristika tedy vyznívá tak, že klášterní, šířeji církevní, majetek (a to nejen pozemkový) se v předhusitských Čechách stále zvětšoval.

Toto pojetí je však v rozporu s analýzou "ekonomické praxe" církevních institucí. Zachovaná písemná pozůstalost každé klášterní fundace pro předhusitské období představuje relativně uzavřený, geneticky vzniklý fond, fakticky odrážející sociálně ekonomický vývoj dané instituce ve sledovaném období.

Není možné dále počítat se skutečností, že vyjádříme-li rozsah určitého klášterního velkostatku k roku 1300 indexovým číslem 100, musel je mít nutně také v roce 1400,

případně 1419. Přirozeně mohl probíhat vývoj vzestupný, např. 60-80-100, ale právě tak i sestupný, tedy třeba 100-85-70. Různé možnosti vývoje lze dokumentovat na konkrétních případech.⁷⁰

Výše naznačené vývojové tendence klášterního velkostatku představují do určité míry zobecnění řady konkrétních analýz jednotlivých institucí, k nimž je ovšem třeba podotknout, že nelze stále pracovat v koncepční závislosti na zahraničních monografiích tohoto typu.⁷¹

Uvedené skutečnosti je možné demonstrovat na základních trendech ekonomického vývoje dvou klášterů založených v Čechách před polovinou 12. století. Prvním je klášter v Sedlci vzniklý v oblasti tehdejšího Kouřimska v letech 1142/3 jako soukromá fundace předního českého šlechtice Miroslava,⁷² druhým knížecí založení Vladislava II. z let 1144/5, uskutečněné v západočeských Plasech.⁷³ Nejzávažnějším kritériem pro výběr těchto dvou klášterů - vedle zcela odlišných teritoriálních vazeb - byla skutečnost, že jejich archívy poskytují snad nejvíce písemných pramenů ze všech klášterních založení u nás pro studium sociálně ekonomické problematiky, a umožňují tedy relativně nejkomplexnější rozbor.

Vlastní výklad bude omezen pouze na sledování tří kritérií:

- vývoje pozemkové držby v předhusitském období (tradiční kritérium pro studium hospodářského vývoje klášterních fundací),
- vývoje režijního hospodaření v předhusitských Čechách (s přihlédnutím k rozšíření peněžní formy renty "v čisté podobě"),
- proměny hospodářského mechanismu klášterního velkostatku v předhusitském období.

3. Analýza některých aspektů ekonomického vývoje velkostatku kláštera v Sedlci

3.1 Vývoj pozemkové držby kláštera v Sedlci v letech 1310-1419

Skromný rozsah pozemkových transakcí (koupí) v období delším než sto let kontrastuje s výší sumy, kterou klášter vynaložil na koupi statků v letech 1280-1310 - nejméně 8500 kop č.gr.⁷⁴ K tomu je třeba připočítat dluh Václava II., který dosáhl v roce jeho smrti (1305) výše 6000 kop. Navíc mohl sedlecký klášter jako jediná instituce tohoto druhu v předhusitských Čechách přistoupit k velkolepě koncipované vrcholně gotické nové výstavbě celého klášterního areálu a rozhodně nikoli zanedbatelné sumy tezaurovat v klášterním pokladu, jenž patřil vedle svatovítského bezesporu k největším u nás.⁷⁵ Tyto obrovské finanční prostředky získal sedlecký klášter z titulu pozemkové vrchnosti z podílu na urbuře po objevení stříbrné rudy v místech pozdějšího královského města Kutné Hory. K samotnému dolování, jež se z rozhodující části odehrávalo přímo v rámci sedleckého koncentrovaného velkostatku, přistupoval klášter zcela pasívně.⁷⁶

Přehled pozemkových transakcí zároveň ukazuje, že hledisko rozšiřování pozemkové držby jako východiska k akumulování pozemkové renty klášterem neposkytuje dostatečnou oporu pro charakteristiku ekonomického vývoje sedleckého klášterního velkostatku v předhusitském období.⁷⁷ Snad pouze v jediném případě byla v tomto ob-

dobí koupě statků motivována výše uvedenými aspekty (v roce 1316). V následných transakcích z let 1325 a 1330 šlo pouze o doplatky k původním testamentům, vynucené příbuzenskými vztahy donátorů. Koupě tvrze Pirkenštejn v roce 1356 sledovala zcela zjevně aspekty strategické, neboť toto opevněné sídlo založené na počátku 14. století kutnohorským těžařem Berchtoldem Pirkerem (poprvé zmiňováno v roce 1308)⁷⁸ bylo významné svou polohou v místě, kde téměř dokonalý prstenec sedleckých statků obepínajících Kutnou Horu přerušoval úzký koridor představující jediný přístup do města mimo klášterní pozemky.⁷⁹

Konec prvního desetiletí 14. století byl (z hlediska frekvence pozemkových transakcí) dobou dovršení teritoriální výstavby velkostatku kláštera v Sedlci. Obchodní transakce s nemovitostmi v dalších letech již představovaly kvalitativně zcela odlišný proces, jak bude níže ukázáno. Na tom nic nemění ani zprávy o některých vesnicích, které klášter zřejmě získal od Jana Lucemburského.⁸⁰ Vzhledem k tomu, že po celou dobu své vlády byl tento český panovník dlužníkem kláštera (v roce 1341 dosáhla výše dluhu 14 000 kop),⁸¹ je vhodné pokládat jeho "donace" pouze za částečné kompenzace.

Výbuch husitské revoluce a sekularizace církevních statků se v literatuře dosud jednoznačně považují za rozhodující mezník ve všech sférách vývoje klášterních velkostatků.⁸² Z obecnějšího hlediska - jako souhrnná charakteristika pro území celých Čech - je toto určení nepochybně správné, neboť ukazuje v rovině církevních velkostatků přelom ve výkonu pozemkové vrchnosti.

Při konkrétní analýze sedleckého kláštera je však jasné, že s tímto kritériem nevystačíme. Pro stanovení mezníku ve vývoji jeho velkostatku je třeba volit dřívější datum, časnější období, v němž klášter vykonával přímo pozemkovou vrchnost nad všemi statky,⁸³ které tvořily jeho pozemkovou doménu. Tímto datem nemůže být tedy rok 1419, kdy byla většina klášterních statků zastavena nebo prodána, ale bude jím rok 1340, či širěji, období třetího desetiletí 14. století. Studujeme-li totiž hospodářský vývoj kláštera v Sedlci od momentu jeho založení v roce 1142 až do zrušení v roce 1783 (s přerывem 1421 - 1454, kdy klášter přechodně zanikl),⁸⁴ představují jediné léta 1310 až 1340 dobu, kdy klášter přímo spravoval celou svou pozemkovou doménu. Po roce 1340 nastal v procesu jeho vývoje, který bude dále detailně analyzován, zlom. V rovině pozemkové držby se projevil skutečností, že "katastr" statků v přímé správě kláštera se po tomto roce začal zužovat. Proces byl dovršen dočasným zánikem kláštera v roce 1421, kdy veškerý jeho pozemkový majetek přešel do světských rukou.

V době kolem roku 1310 však představoval sedlecký velkostatek zřejmě nejrozsáhlejší pozemkovou državu v rámci klášterních založení v českých zemích. Přesná a detailní rekonstrukce tohoto velkostatku k roku 1310 (zejména z hlediska jeho vnitřní struktury) je dnes již nemožná. Teritoriální rozsah lze však v základních rysech stanovit, a tak zjistit alespoň počet lokalit, které kolem uvedeného roku patřily klášteru.⁸⁵ Záměrně zde užívám pojmu lokalita jako jednotného označení pro nemovitosti nejen různé kvality, ale přirozeně i o různé kvantitě polností.⁸⁶ Pod pojmem lokalita chápu hrad, tvrz či jiné opevněné sídlo, ves nebo dvůr jako samostatné hospodářské jednotky (s vlastním názvem), ale v případě sedleckého kláštera i poplužní dvory ve vsích.⁸⁷ Sloužily zde totiž jako samostatná ekonomická aktivita.⁸⁸ Zvláštní položkou, kterou však do souhrnného počtu klášterních lokalit nepočítám, byly dále mlýny, krčmy, horní zařízení, samostatné polnosti, louky, zahrady, pastviny, vinice, chmelnice, lomy na kámen, na hlínu apod.

V období kolem roku 1310 byla sedlecká klášterní doména tvořena přibližně 120 lokalitami, z nichž nejvýznamnější byla městečka Malín,⁸⁹ Malešov⁹⁰ a Týnec nad Labem,⁹¹ hrad Malešov,⁹² z tvrzí např. Libenice⁹³ apod. Teritoriální skladbu vytvářelo několik položek. Jádrem byl koncentrovaný velkostatek s centrem v klášteře samotném. Dosti významné byly statky na Kouřimsku, jejichž středisko představoval zřejmě původně dvůr Poboří.⁹⁴ Jednotliviny se nacházely v okolí Nymburka,⁹⁵ Německého (Havlíčкова) Brodu,⁹⁶ ale také Jihlavy (dvůr ve městě⁹⁷ a ves Pavice⁹⁸), dále pak v blízkosti hlavního města (dvůr v Butovicích⁹⁹) a v Kolíně (dům¹⁰⁰). Jistý význam měly i vinice v Rakousích v okolí Klosterneuburgu.¹⁰¹

3.2 Režijní zemědělské hospodaření sedleckého kláštera v předhusitském období (dvory a proměna jejich funkcí)

Rozbor režijního hospodaření kláštera jako pozemkové vrchnosti představuje jeden ze základních faktorů k poznání úrovně ekonomických procesů, a to nejen z hlediska velkostatku jako určitého hospodářského celku, ale i vnitřního mechanismu jeho fungování.¹⁰² Současně umožňuje charakterizovat zapojení daného velkostatku do širších hospodářských vztahů v určitém regionu, v němž hraje důležitou roli jako jedna z ekonomických, zvláště agrárních center. Neméně závažné je poznání významu velkostatku pro bezprostřední obhospodařovatele statků, tedy poddané.¹⁰³

Z hlediska marxistické ekonomické teorie spadá proces vývoje režijního hospodaření, jeho forem a tendencí v předhusitském období (ale i v době předcházející)¹⁰⁴ do rámce geneze kapitalistické pozemkové renty. Vzhledem k tomu, že se v naší literatuře vyskytl názor, že ve 14. století je možné hledat kořeny velkostatku produkujícího svými režijními zařízeními pro trh (typického pro druhou polovinu 16. století),¹⁰⁵ je třeba toto pojetí zpřesnit.

Proces přechodu renty v úkonech na rentu v naturálních spočívá zvláště v tom, že práce bezprostředního výrobce přestává být rozdělována mezi obhospodařované režijní zařízení (tj. práce pro vlastníka pozemků) a polnosti držené jím samotným.¹⁰⁶ Jestliže v případě renty v naturálních toto rozdělení mizí, "práce pro sebe a pro pozemkového vlastníka už nejsou jasně odděleny časově a prostorově",¹⁰⁷ začíná docházet k snižování rozsahu statků pozemkového vlastníka robotně obhospodařovaných bezprostředními výrobci (tj. režijních), neboť renta v naturálních je odevzdávána přímo z pozemků držných bezprostředními výrobci. To platí i při přechodu k peněžní formě renty v čisté formě, chápané "jako pouze přeměněná forma renty ve výrobcích".¹⁰⁸

Analýza nejrůznějších konkrétních skutečností (kde se vyskytuje forma peněžní, naturální i robotní vedle sebe) pak dokládá uvedený proces jako zobecněnou vývojovou tendenci, v jejímž rámci jsou jednotlivé formy renty rozebírány ve své "čisté", abstrahované podobě.¹⁰⁹

Tímto rozbořem je pak vymezeno i místo režijního hospodaření jak ve 14., tak v 16. století jako dvou kvalitativně odlišných procesů, v nichž pozemkový vlastník v období předhusitském získává rentu jako důchod, v 16. století pak realizuje zisk na trhu za pomoci režijních zařízení.¹¹⁰

V rámci sedleckého velkostatku lze nalézt prakticky celou škálu ekonomických aktivit, která mohla plnit funkci režijního zařízení, ale právě tak v nich mohl klášter získávat pevně stanovený plat. Patří k nim dvory, mlýny, samostatné polnosti, vinice, chmelnice, krčmy, horní zařízení, lomy apod.

V dalším rozboru bude pozornost zaměřena na dvory jako centra režijní agrární produkce. Dvory se vyskytovaly v prostředí sedleckého kláštera v hojné míře.¹¹¹ Protože se však v pramenech sedlecké proveniencce setkáváme s termínem dvůr (*curia*) ve více souvislostech, přičemž ne vždy jde o výraz pro režijní (či původně režijní) klášterní zařízení, je nutná specifikace této hospodářské a také správní jednotky.

Rozlišuji

a) dvůr jako samostatnou hospodářskou a sídelní jednotku (mající své vlastní toponomastické označení),

b) dvůr ve stejnojmenné vsi, plnící funkci režijního zařízení (*"curia araturae"*, "velký dvůr"),

c) dvůr jako jednotlivou usedlost ve vsích (*"curia homines censuales"*).

Je zřejmé, že pojem režijní zařízení (z hlediska kláštera) lze vztáhnout pouze na první dva případy.¹¹² Neméně důležité je zjištění, za jakých okolností se termín "*curia*" vyskytuje v pramenech. Nezřídka totiž jde o transakci mezi klášterem a nájemcem dvora; pak přirozeně nelze o režijním hospodaření kláštera hovořit po datu transakce.

Přehled frekvence dvorů sedleckého kláštera v pramenech v letech (1290-) 1340 až 1419 podává výmluvnou charakteristiku hospodářského trendu kláštera zejména po roce 1340, a to nejen ve sféře režijního hospodaření. Z téměř dvou desítek údajů týkajících se sedleckých dvorů v letech 1340-1419 se v rozhodující většině případů jednalo o rezignaci kláštera na režijní hospodaření.

Současné je však patrné, že s tradičními kritérii užívanými pro předhusitský velkostatek nevystačíme, neboť převážná většina nájemců dvorů *nepodléhala klášterní vrchnosti*, nelze tedy v uvedených případech (kromě jediné výjimky) hovořit pouze o formě vysazení dvorů pod plat. Dynamika ekonomických procesů v oblasti těžby stříbra vzniklého horního města se odrazila i na sousedním koncentrovaném klášterním velkostatku,¹¹³ jehož "hospodářská politika" vůči důlnímu podnikání byla jednoznačně pasívní. Je rovněž patrné, že vývoj ekonomické funkce klášterního velkostatku nelze chápat zjednodušeně (režijní-rentový); proces, kterým sedlecký velkostatek prošel, byl daleko dynamičtější.

3.3 Strukturální přestavba hospodářského mechanismu sedleckého velkostatku v předhusitském období

Koncentrovaný velkostatek sedleckého kláštera a úroveň jeho ekonomického vývoje nelze jako celek jednoznačně charakterizovat, zejména po založení Kutné Hory. Hospodářskou úroveň oblasti bezprostředně ovlivněné Kutnou Horou nemůže měřit hospodářství celého velkostatku. Vývoj koncentrované klášterní domény totiž *neprobíhal rovnoměrně*.¹¹⁴ Vzhledem k tomu, že se jedná o teritorium "*de jure*" spadající pod jednu vrchnost, užívám pro daný proces pojem *lokální asymetrie*. Územně jednolitá doména

kláštera se z hlediska úrovně ekonomického vývoje fakticky rozdvojila; proto dále hovořím o *východní a západní* části sedleckého velkostatku. Západní část představovala vlastně širší ekonomické zápolí Kutné Hory, východní se v předhusitském období vyvíjela poněkud odlišně.¹¹⁵ Dělicí linie mezi oběma částmi probíhala přibližně ve směru Týnec n.L., Záboří n.L., Rohozec.¹¹⁶

Sedlecké statky - dvory a vsi - získávali v silném procesu pronájmů v období 1340 až 1419 zejména kutnohorští měšťané a obyvatelé.¹¹⁷ Šlechta se tohoto procesu prakticky neúčastnila.¹¹⁸ Zvláštní a rozhodně nikoli zanedbatelnou skupinu představovali poddaní kláštera, kteří si rovněž pronajímali klášterní dvory. Z hlediska správy klášterních statků neexistovalo žádné omezení, žádná "směrnice",¹¹⁹ která by limitovala přístup ke klášterním nemovitostem. Dá se říci, že tomu bylo právě naopak. Jediné kritérium k uskutečnění transakce představovalo složení hotovosti nebo závazek ročního platu. Právě tak bylo při převodu nemovitosti v oblasti bezprostředního zápolí Kutné Hory lhostejné, přechází-li z rukou měšťana do rukou poddaného kláštera či naopak. Klášter dokonce ve snaze získat potřebnou hotovost poskytoval často (neplatí to jen o klášterních dvorech) řadu výhod, když se například zavazoval sám plnit určité veřejnoprávní povinnosti vázané k pozemkům.¹²⁰

Postupná likvidace dvorů jako hospodářských center byla doprovázena i určitým vývojem ve sféře správní, kde přebíraly funkce dvorů rychty.¹²¹ V roce 1333 je doložen takový správní obvod, tvořený rychtou v Trnávce a dalšími dvěma vesnicemi, ovšem opět v okamžiku, kdy klášter tyto statky pronajímá.¹²² Jak probíhal proces nahrazování správních funkcí dvorů rychtami a jaký byl jeho rozsah, nelze říci, neboť pro období předhusitské je velmi málo zmínek o rychtářích v sedleckých vsích.¹²³ S přihlédnutím k celkovým vývojovým trendům kláštera na poli hospodářském nemůžeme přirozeně hovořit o nějaké "správní reformě". Klášter zřejmě nevykonával přímo správu svých statků.¹²⁴ V posledním předhusitském desetiletí se setkáváme s úřadem "klášterní rychtář" ("richter unseres closters").¹²⁵

Je ovšem třeba stále počítat s tím, že jakkoli rozklad režijní ekonomiky kláštera na poli agrárním odrážel obecné vývojové trendy související s přechodem k peněžní formě renty, nelze nalézt cslevedomé (ani alespoň rámcové) řízení tohoto procesu klášterem (rušení režijních zařízení), motivované snahou o získání hotových peněz.¹²⁶ Tato disparita je odrazem skutečnosti, že *pozemková držba* sedleckého kláštera *nebyla* po objevení stříbra *primárním zdrojem jeho finančních prostředků*.

Vcelku živelný vývoj ve sféře režijního hospodaření byl jednoznačně ovlivněn zvláště rozvojem Kutné Hory. Po roce 1340, kdy klášter užíval svých statků k získání finančních prostředků, pak byla pro jednotlivé pozemkové transakce rozhodující "poptávka" a vůbec zájem o klášterní statky, zvláště ze strany kutnohorských měšťanů.¹²⁷

V celkové charakteristice sedleckého velkostatku v předhusitském období je třeba jednoznačně zdůraznit (již od počátku 14. století) jeho *ekonomickou dezintegraci*,¹²⁸ a to nejen pokud jde o podíl na hospodářském životě sledované oblasti, ale zejména z hlediska vnitřní teritoriální skladby. Dalším závažným rysem je vývojový trend, který lze označit jako výraznou lokální asymetrii klášterního velkostatku. Provedená analýza ukazuje, že vývoj dvorů sedleckého kláštera se liší od dosavadních modelových představ vývoje velkostatku v předhusitských Čechách.¹²⁹ Směřoval sice od režijního k rentovému velkostatku, ale tím nebyl ukončen. Fáze ekonomické dezintegrace ústí v teritoriální

rozklad (začínající již rokem 1340) představuje konečný vývojový moment sedleckého velkostatku v předhusitském období - tedy útvaru, který byl na počátku 14. století tvořen rozsáhlou koncentrovanou doménou, doplněnou ještě rozptýlenými statky.

Doprovodným jevem uvedeného procesu byl rovněž postupný pokles významu poddanských městeček kláštera, k němuž začalo docházet ve druhé polovině 14. století.¹³⁰ Dělo se tak nejen *via facti*, zejména v důsledku narůstající hospodářské převahy trhů v královských městech, především v Kutné Hoře, Kolíně a Čáslavi, ale i přímo v rovině normativní, představované panovnickými privilegii. V roce 1394 upravil Václav IV. průběh komunikace mezi Kolínem a Čáslaví tak, aby vedla mimo sedlecký Malín, přes Kutnou Horu.¹³¹ Vypálení městečka horníky roku 1413 pak znamenalo jeho naprostý úpadek,¹³² takže po roce 1420 dokonce s největší pravděpodobností nebylo zastaveno a později bylo jmenováno jako ves.¹³³ Malešov, směnné centrum jihu klášterní domény, bylo ve svém vývoji rovněž omezeno privilegiem Karla IV. z roku 1360,¹³⁴ v němž jsou sice městečku udělovány některé výsady (právo trhu apod.), ale s podmínkou, že jeho rozvoj nesmí být na újmu Kutné Hoře. Konečně na Týnci nad Labem, doloženém ve třicátých letech 14. století jako klášterní poddanské městečko, byly ve druhé polovině 14. století zapsány některé platy.¹³⁵ V případě poddanských městeček sedleckého kláštera došlo ve 14. století k *opačnému* vývojovému procesu, než jakým tato centra velkostatků u nás obvykle procházela.¹³⁶

4. Analýza některých aspektů ekonomického vývoje velkostatku kláštera v Plasech

4.1 Vývoj pozemkové držby kláštera v Plasech v období předhusitském

Období po roce 1310 přineslo ve sféře vývoje pozemkové držby postupné vyústění procesu, který probíhal ve 13. století.¹³⁷ Těsně po roce 1330 došlo k dovršení teritoriálního budování plaského velkostatku v okolí kláštera. Změna ovšem nastala ve způsobu nabývání statků; zcela zmizely donace, a to jak panovnické, tak soukromé (nepanovnické), poslední je v písemném materiálu zachytitelná k roku 1252.¹³⁸ Rozšiřování pozemkové držby kláštera se v tomto období uskutečňovalo výlučně nákupem statků, případně směnou statků vzdělanějších za takové, které by zaokrouhlovaly plaský velkostatek. Při těchto směnách nebyly výjimkou doplatky určitých částek ze strany kláštera, představující typický rys při budování klášterního koncentrovaného velkostatku již od konce 12. století.

Pozemkové transakce z let 1313 - 1332¹³⁹ tedy završily proces teritoriální výstavby plaského klášterního velkostatku; jednotlivé operace v tomto období sledovaly zcela zřetelně základní tendenci, patrnou od počátku konstituování plaského velkostatku, totiž zaokrouhlování pozemkové držby v oblasti koncentrované domény.¹⁴⁰

Kvalitativně nový jev pro hospodářský vývoj plaského kláštera představovalo založení královského města Nová Plzeň po roce 1290. Do roku 1310 se nesetkáváme s žádným případem zasahování města či měšťanů do pozemkové klášterní držby. První doklad je z roku 1315 a týká se směny vsi Žichlice, kde držel rychtu plzeňský měšťan.¹⁴¹

Počátek třicátých let 14. století znamenal - jak už bylo řečeno - konečný vývojový stupeň teritoriální výstavby plaského velkostatku, a to nejen z hlediska období předhusitského, ale i celkového vývoje kláštera do jeho zrušení v roce 1783. Kvantitativní rozsah statků nabyl své maximální dimenze, která již nebyla překročena.

Další vývoj koncentrovaného velkostatku se ubíral jiným směrem než v období do roku 1330. Jeho hlavním rysem byla snaha o udržení nominálního rozsahu klášterních statků. Tento proces probíhal značně specifickým způsobem, který lze charakterizovat jeho vnitřní přestavbou ekonomické a sociální struktury klášterního velkostatku, doprovázenou změnou mechanismu jeho vnitřního fungování.¹⁴² Přitom nelze opomenout ani některé zásahy českých panovníků a dokonce i papežské kurie, jež měly usnadnit pronájem a prodej klášterních statků. Jan Lucemburský v roce 1341 povolil klášteru "ad vitam census cuicumque vel quibuscunque seu provisiones personales ad 80 sexagenam gr. prag. den. vendere vel locare valeant".¹⁴³ V roce 1399 papež Bonifác IX. nařídil pražskému arcibiskupu, aby dal klášteru souhlas s prodejem statků do výše 1000 zlatých.¹⁴⁴ V následujícím roce Václav IV. povolil klášteru prodej platu do výše 60 kop do konce života osob, které jej získaly.¹⁴⁵ Tento vývoj není z hlediska obecnějších poměrů v Čechách ve 14. století nijak neobvyklý.¹⁴⁶ Obyčejně se uskutečňovaly pronájmy či prodeje statků zejména měšťanům a šlechtě. Vedle toho docházelo k vysazování klášterních statků (zákupu) korespondujícímu s výší sumy povolené panovníkem.¹⁴⁷ V případě plaského kláštera se ovšem jednalo o specifické vývojové formy. V roce 1341 totiž vydal Jan Lucemburský povolení některým klášterům, aby mohly "emphyteuticky" vysadit své statky ("iure emphitheutico seu theutonicali locare") - jmenovitě Oseku, Teplé, Břevnovu a křižovníkům s červenou hvězdou ("in pede pontis") v Praze.¹⁴⁸ Ve všech těchto případech měla být lokace provedena uvedeným způsobem. Ve stejném roce byla vydána týž panovníkem listina pro klášter v Plasech, která zmíněný passus neobsahuje, stojí v ní pouze "vendere vel locare valeant". Tato skutečnost umožňuje určitý kvalitativní posun při interpretaci jednak panovnického privilegia, jednak řady pachtovních smluv v rámci klášterního velkostatku, které začínají rokem 1339.¹⁴⁹

Pronájmy statků v okolí kláštera měšťanům v předhusitském období nejsou vůbec známy, pronájmy šlechtě jsou velice řídké. Pro celé období 1330 - 1419 víme jen o pronájmu Stiborovi ze Švamberka (nižší šlechtic!)¹⁵⁰ z roku 1370, který získal 3 vsi za 121 kop po dobu svého života.¹⁵¹ Další - a zároveň poslední - transakci ve sledovaném období představoval pronájem 4 klášterních vsí (s dílčími podmínkami) Bedřichovi a Hanušovi z Kolovrat za 577 1/2 kopy, zlistiněný 1. srpna 1419.¹⁵²

4.2 Režijní zemědělské hospodaření plaského kláštera v předhusitském období (dvory a proměna jejich funkcí)

Ve 13. století byl zjištěn poměrně značný rozsah režijního zemědělského hospodaření kláštera, jehož charakteristickým rysem byla silná autarkie, neboť hospodářský mechanismus velkostatku prakticky nebyl zaměřen k realizaci naturální produkce prostřednictvím trhu mimo jeho teritorium. I když zejména pro druhou polovinu 13.

století je třeba počítat s určitým posílením tržních vazeb, jednalo se pouze o postupné vytváření místního trhu.

Přechod k peněžní formě renty předpokládající v oblasti režijních zařízení jejich klesající význam a postupnou změnu správních a ekonomických funkcí dvorů představoval v případě plaského kláštera dlouhodobý ekonomický a sociální proces,¹⁵³ který nebyl v předhusitském období ukončen. Vývoj byl výrazně ovlivňován dvěma základními faktory. V první řadě to byla značná pasivita kláštera v hospodářských procesech, jejich řízení či ovlivňování. Na druhé straně se po celé předhusitské období projevovalo postupné podřizování hospodářským vlivům regionů sousedících s plaským velkostatkem. Uvedené vlivy však nebyly tak silné, aby vedly ve sledované době až k teritoriálnímu rozkladu velkostatku, ale pouze k ekonomické dezintegraci spočívající v rozpadu jednotného vnitřního hospodářského mechanismu, vyplývajícího z výkonu pozemkové vrchnosti klášterem.

V předhusitském období se setkáváme s dvory plaského kláštera, ať již samotnými, nebo ve vsích, poměrně zřídka. V roce 1250 je doloženo 11 klášterních dvorů v oblasti koncentrovaného velkostatku. V letech 1250-1330 pak počet dvorů dokonce poněkud stoupl. V pramenech se vyskytují další tři (Dubá,¹⁵⁴ Těškov,¹⁵⁵ v Olšanech¹⁵⁶). Důležitý korektiv pro studium ekonomických a sociálních funkcí dvorů plaského kláštera představuje urbář kaceřovského panství z roku 1558¹⁵⁷ (zachycující východní polovinu předhusitského plaského velkostatku). V urbáři je uvedena řada dvorů, které byly v této funkci známy již v roce 1250; v roce 1558 byly téměř všechny zaniklé nebo zcela přebudované. Gryspekovské dvory (např. v Kaceřově) představují zcela novou hospodářskou kvalitu režijního velkostatku 16. století. *O těsné kontinuitě v tom smyslu, že by dvory plaského kláštera představovaly ve 14. století východisko procesu dovršeného v 16. století, se nedá hovořit.*¹⁵⁸

O vcelku zanedbatelné ekonomické funkci klášterních dvorů v předhusitské době svědčí okolnost, že nebyly téměř pronajímány.¹⁵⁹ Režijní hospodaření se postupně ocitlo na okraji zájmu vlastní vrchnosti a ztrácelo význam i z hlediska tržních vazeb k poddanským městečkům. Tento proces vedl ke konečné vývojové fázi plaských dvorů; část jich byla vysazena, část si ponechala velmi pravděpodobně svůj režijní charakter po celé předhusitské období. Vývoj směřoval k opuštění a zanikání těchto dvorů, jak je zachycuje urbář z roku 1558.

S vývojovým trendem vedoucím ke změně hospodářských funkcí klášterních dvorů souvisí i změny správní. V roce 1250 byly dvory hospodářskými i správními centry koncentrovaného velkostatku. Od druhé čtvrtiny 14. století začaly přebírat správní funkce rychty, které představovaly centrum vždy pro několik sousedních vsí a pod jejichž správou spadaly i klášterní dvory.¹⁶⁰

4.3 Strukturální přestavba mechanismu plaského velkostatku v předhusitském období¹⁶¹

Na území koncentrovaného velkostatku kláštera v Plasech, tvořeného kolem roku 1330 téměř 70 lokalitami, existovalo v této době jediné tržní centrum Kralovice, nalézající se v

severovýchodní části klášterního velkostatku. Žihle tento charakter ve 14. století ztratila.¹⁶²

Sledujeme-li urbanizaci přilehlého okolí kláštera zhruba do vzdálenosti 10 km od hranic velkostatku, zjišťujeme v této sféře dosti pozoruhodný vývoj, který však není podepřen vznikem koncentrovaných pozemkových držav a v jejich rámci potřebou vytváření místních trhů.¹⁶³

Výchozím momentem bylo zřejmě založení královského města Nová Plzeň, od něhož byla jižní hranice plaského velkostatku v ose Ledce-Darová vzdálena méně než 10 km. V předhusitském období nejevili plzeňští měšťané zájem o plaské statky a nepronajímali je.¹⁶⁴ Trh královského města byl díky své poloze přirozenou spádovou oblastí pro jižní část klášterního velkostatku (vzdálenost od Plzně byla menší než od Kralovic); klášterní poddaní zde mohli realizovat agrární produkci z nepříliš velkých klášterních vsí. Nadto byla celá jižní oblast plaského velkostatku charakteristická poměrně malou koncentrací dvorů (Dubá, Kaznějov do roku 1346, dále pak dvůr v Nynicích; první dva dvory byly navíc kolem poloviny 14. století specializovány na chov dobytka¹⁶⁵).

Význam měl vznik poddanských městeček v okruhu 10 km od hranic klášterního velkostatku, která nesouvisela s budováním koncentrované pozemkové držby, jejíž tržní centrum by představovala. Stranou můžeme nechat Manětín, středisko nevelkého velkostatku pražských johanitů, jehož charakter je doložen již k roku 1235,¹⁶⁶ ale také Touškov (dnes Město Touškov), proboštství kláštera v Kladrubech (po roce 1288),¹⁶⁷ představující rovněž přirozené centrum kladrubských statků v této oblasti.

Při zakládání poddanských městeček v "tržním dosahu" plaského velkostatku je patrná aktivita šlechty podporované českými panovníky, a to i v případě, že se nominálně stále jednalo o královský majetek, který šlechta pouze spravovala.

V první polovině 14. století vznikla městečka:

1313 Kožlany,¹⁶⁸

1330 Nečtiny,¹⁶⁹

1337 Rabštejn,¹⁷⁰

1352 Jesenice.¹⁷¹

Zejména poloha Kožlan (ležících pouhé 4 km východně od Kralovic a teritoriálně přímo souvisejících se severovýchodní hranicí plaského velkostatku) a také Rabštejna (zde je navíc i těsná vazba s johanitskými statky) naznačuje přímou vazbu mezi klášterním velkostatkem a zřizovaným poddanským městečkem a vede k závěru, že uvedená poddanská městečka představovala *tržní centra pro jednotlivé části koncentrovaného plaského velkostatku*, participující na jeho agrární produkci.

Případ Kožlan je velice výmluvný. Městečko bylo vysazeno roku 1313, roku 1332 je sice nazýváno "villa regia",¹⁷² ale v roce 1351 potvrdil Karel IV. lokaci¹⁷³ a přidal právo týdenního trhu v úterý a právo mílové (!). Jeho okruh (9-11 km) musel nutně ovlivnit jak část plaského velkostatku,¹⁷⁴ tak zejména vývoj Kralovic.

Vznik uvedených městeček přispěl, počínaje druhou čtvrtinou 14. století, k dovršení proměny hospodářského mechanismu plaského velkostatku, ve svém ekonomickém důsledku urychlující přechod k peněžní formě renty. Od roku 1339 po celé předhusitské období klášter pronajímал či prováděl zákup (nikoli emfiteuticky vysazoval!)¹⁷⁵ vlastním poddaným - jak jednotlivcům, tak celým vsím - své statky, většinou celé vsi, výjimečně některé polnosti. Provedeme-li kartografické vyhodnocení údajů z let 1339-1419 týka-

jících se polohy klášterem pronajatých statků jednak v rámci koncentrovaného velkostatku, jednak vzhledem k Nové Plzni a uvedeným poddanským městečkům, zjišťujeme, že převážná většina (asi 85 %) pronajatých lokalit se nacházela při hranicích klášterního velkostatku. Pronajaté statky současně nepřesahovaly vzdálenost 10-15 km od Nové Plzně a poddanských městeček a představovaly jejich tržní region (spádovou oblast), vymezený v okruhu 15-20 km.¹⁷⁶ Naopak není zřejmě náhodné, že v jihozápadní části plaského velkostatku, kde se kromě Touškova nenacházelo žádné poddanské městečko, ale byla zde dosti výrazná koncentrace opevněných sídel, zejména nižší šlechty (Bělá, Vrtba, Všeruby, Kokořov apod.), docházelo jen zcela výjimečně k pronájím klášterních vsí poddaným. Prakticky vyloučen z uvedeného procesu zůstal střed velkostatku, kde se nacházel také klášter Plasy jako jeho správní centrum. K poddanským městečkům bylo odtud přirozeně nejdále; pro tuto oblast si zřejmě udržovaly svůj význam Kralovice, přestože dosti excentricky položené.

Naznačený vývoj vedl v první polovině 14. století k dovršení proměny celého ekonomického mechanismu velkostatku kláštera v Plasech; lze ji charakterizovat jako hospodářskou dezintegraci.¹⁷⁷ Klášter sice zůstával dále nominálním vlastníkem statků (vykonával pouze vyšší soudní pravomoc), ale ekonomicky byla větší část velkostatku podřízena převážně poddanským městečkům ležícím mimo hranice koncentrovaného velkostatku, zčásti také trhu královského města Plzně.¹⁷⁸

5. Závěr

Rozbor tří kritérií zvolených pro sledování ekonomického vývoje koncentrovaných velkostatků klášterů v Sedlci a v Plasech zřetelně ukázal značnou rozdílnost obou hospodářských útvarů v předhusitském období.

Zvláště v případě sedleckého kláštera vyniklo působení vnějších ekonomických faktorů, v první řadě založení královského města Kutné Hory. Prameny umožňují provést zde i analýzu finančních poměrů sedleckého kláštera,¹⁷⁹ která ve spojení s výše uvedenými zjištěními vede k závěru, že vsi a dvory kláštera v blízkosti města nejen přešly do rukou kutnohorských měšťanů, ale vytvořily vlastní agrární zápolí města, nad nímž postupně ztrácel klášter výkon pozemkové vrchnosti.

Při srovnání působení obou královských měst (shodou okolností vzniklých nedlouho po sobě na konci 13. století) byly zjištěny dosti podstatné rozdíly v jeho intenzitě. Výraznější vliv bohatého horního a mincovního centra je ovšem přirozený. Spíše překvapuje poměrně malá aktivita plzeňských měšťanů zaměřená na plaské klášterství. Zde se ukazuje, že pomocí ekonomických analýz vývoje klášterních velkostatků je možné nepřímým sledovat i úroveň hospodářských procesů, zejména v blízkých královských městech; jedním ze znaků jejich ekonomické zralosti bylo právě zakupování měšťanů na venkově.¹⁸⁰

Rozbor velkostatků obou klášterů naznačil, že nelze podceňovat ani vnitřní faktory, tedy rozvoj výrobních vztahů v rámci velkostatku, zvláště pak u klášterních poddaných - držitelů klášterních pozemků. Bylo naznačeno (detailněji pak prokázáno na jiném místě),¹⁸¹ že ve 14. století, zejména v jeho druhé polovině, docházelo i ke změnám ve

formě držby klášterních statků, která se zčásti měnila v nájem (pacht). Uvedená skutečnost pak přinášela změnu řady vazeb poddaných vůči vrchnosti, např. právního postavení. Tento proces souvisel nejen s rozvojem nejvyšší formy renty (peněžní - v čisté podobě), ale i s širším zapojováním poddaných klášterů do tržních vztahů, jež se však uskutečňovaly mimo teritorium velkostatku. Vedle celkového růstu produktivity práce totiž rozhodovala, lapidárně řečeno, skutečnost, zda klášterní poddaní měli takovou hotovost, aby mohli provést nákup klášterních statků. Byla to tedy nejen vůle vrchnosti, která rozhodovala v těchto otázkách.

Provedený rozbor vývoje dvou klášterních velkostatků vede k předběžnému závěru, který mohou zřejmě potvrdit další analýzy: *klášterní velkostatek v předhusitských Čechách nepředstavoval progresivní hospodářskou strukturu*. Naopak, konzervoval v mechanismu svého fungování výrazné znaky naturální ekonomiky (režijní hospodaření), jejíž systém se v rámci velkostatku ve 14. století rozkládal. Tento vývojový trend pokračoval, za poněkud odlišných institucionálních podmínek, až do poloviny 16. století.

Analyzované klášterní velkostatky ukázaly dvě odlišné úrovně ekonomického vývoje. Nelze tedy hovořit o "totožnosti vývoje velkostatkové správní soustavy v celém českém státě";¹⁸² naopak, je třeba si uvědomit, že "stejná ekonomická základna - stejná po stránce hlavních podmínek - může v důsledku nekonečně rozmanitých empirických okolností... ve své jevové podobě vykazovat nekonečné variace a gradace..."¹⁸³ Uvedený postulát má plnou platnost i v prostředí klášterního velkostatku v předhusitských Čechách. Další analýzy klášterních velkostatků, pro něž je ostatně (až na výjimky) dostatek pramenů, z nichž řada dosud nebyla badatelsky využita, mohou nastínit celé vývojové spektrum klášterního velkostatku v Čechách v předhusitském období.

Poznámky:

- 1 K této otázce naposledy J.KŘÍŽEK, Některé problémy historického výzkumu, ČsČH 30, 1982, s. 862-891.
- 2 Obecnou platnost má vymezení těchto období u J.Purše, Periodizace předmonopolního kapitalismu v českých zemích, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století 6, 1979, s.15-16.
- 3 Vymezení podal Z.FIALA, Předhusitské Čechy, 1310-1419, Praha 1968, s.5.
- 4 K tomu (red.) J.PURŠ, M.KROPILÁK, Přehled dějin Československa I/1 (do roku 1526), Praha 1980, s.509-511.
- 5 Tamtéž, s.344-352.
- 6 Souhrn názorů na tuto otázku podal J.ČECHURA, Struktura pozemkové držby v západních Čechách na počátku husitské revoluce, SH, 31, 1985, s. 5 sq.
- 7 Viz níže pozn. 35.
- 8 Souhrnnou bibliografii podává (ed. E.Janoušek), K.KROFTA, Dějiny seelského stavu, Praha 1949 (3.vyd.), s.20-21, 37 a 81-86.
- 9 Přehled podává J.ČECHURA, Dvě studie k sociálně ekonomickému vývoji klášterního velkostatku v předhusitských Čechách, rkp. Výjimkou byly studie B.Mendla, věnované českým městům; hodnocení přináší M.MAREČKOVÁ, Přínos Bedřicha Mendla k typologii sociální struktury středověkých měst, HČ 28, 1980, s. 112-120, též, Společenská struktura středověkých měst v pojetí Bedřicha Mendla, in: Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity J.E.Purkyně v Brně, řada společenských věd 9, 1980, s.79-90.
- 10 Souhrn názorů přináší J.ČECHURA, Sekularizace církevních statků v husitské revoluci, Praha 1984, rkp.kand.disertace.
- 11 Platí to např. o edici J.ŠUSTY, Purkrabské účty panství novohradského z let 1390-1391, Praha 1909, na jejímž základě byla fakticky zformulována teze o pauperizaci nižší šlechty v předhusitských Čechách, srv. hodnocení M.POLÍVKY, Mikuláš z Husí a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce, Rozpravy ČSAV, řada SV, roč.92, seš.1, Praha 1982, s.10-24, a také J.Čechura, in: HT 5, 1982, s.292-3.

- 12 Srv. např. vyhrocení otázky tzv. odúmrti, literaturu shrnuje M. BOHÁČEK, Právní ideologie předhusitského zastánce selské svobody, SH 8, 1961, s. 103-132, srv. také J. KADLEC, Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova, Praha 1969, s. 51-57, týž, Leben und Schriften des prager Magisters Adalbert Rankonis de Erinicto, Münster 1971.
- 13 Viz pozn. 10.
- 14 Zejména V. VANĚČEK, Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě I-III, Praha 1933 až 1939, týž, Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě, Praha 1938, týž, Vnitřní organizace Čech a Moravy v době přemyslovské, VČA 51, 1942, s. 13-40, souhrn týž, Dějiny státu a práva v Československu od roku 1945, Praha 1975 (3. vyd.), s. 99-101.
- 15 D. TRÉŠTÍK, Proměny české společnosti ve 13. století, FHB I, 1979, s. 136.
- 16 V. HUSA, Epochy českých dějin, Praha 1949 (2. vyd.), srv. také K. KONRAD, Dějiny husitské revoluce, Praha 1964. Na tomto místě nelze podat komplexní rozbor vývoje marxistické historiografie u nás pro období předhusitských Čech, jde pouze o vymezení problematiky velkostatku jako jedné z kategorií feudální ekonomiky.
- 17 Srv. hodnocení V. KRÁLE, Historická věda v socialistické společnosti, ČsČH 20, 1972, s. 709-712, J. KRÍŽEK, Některé problémy našeho dějepiscetví I, ČsČH 20, 1972, s. 741-5, II, ČsČH 21, 1973, s. 419-424 (zvláště 422-3).
- 18 A. MÍKA, Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.-XVII. století), SH 1, 1953, s. 122-213. Není přihlíženo k poměrům moravským, které v období předhusitském vykazovaly řadu specifík. Stranou ponechávám sovětské práce věnované této problematice, neboť jejich těžiště je ve studiu sociálních poměrů poddaných, srv. diskusi z české strany - např. R. NOVÝ, Struktura feudální renty v předhusitských Čechách, ČsČH 9, 1961, s. 60-74, týž, Hospodářský region Prahy na přelomu 14. a 15. století, ČsČH 10, 1971, s. 397-418, Z. ŠIMEČEK, O poddanských poměrech v nejjižnější oblasti Čech v období předhusitském, ČsČH 19, 1971, s. 568-574.
- 19 F. GRAUS, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské, II, Praha 1957.
- 20 Tamtéž, s. 66, srv. s. 188.
- 21 Tamtéž, srv. s. 188, pozn. 203a.
- 22 Tamtéž, s. 65.
- 23 K periodizaci srv. J. KRÍŽEK, Některé problémy našeho dějepiscetví II, s. 423, 425-8, srv. V. KRÁL, Myšlenkový svět historie, AUC, Philosophica et historica, Monographia LIV, Praha 1974, s. 13-30.
- 24 F. GRAUS, Dějiny II, s. 66.
- 25 Tamtéž, s. 67.
- 26 Tamtéž, s. 183-188.
- 27 Upozornil na to již V. PROCHÁZKA, in: Právně historické glosy k Dějinám venkovského lidu v Čechách v době předhusitské, PHS 5, 1959, s. 317.
- 28 F. GRAUS, Dějiny II, s. 73-5 a jinde.
- 29 Tamtéž, s. 183-186.
- 30 F. GRAUS, Krize středověku a husitství, ČsČH 17, 1969, s. 507 až 524, týž, Das Spätmittelalter als Krisenzeit, in: Mediaevalia Bohemica I (Supplementum), Praha 1969. K tomu J. KRÍŽEK, Některé problémy našeho dějepiscetví II, s. 425-9. V. KRÁL, Myšlenkový svět, s. 110-113 a jinde.
- 31 F. Graus v hojně míře (statisticky významně!) "přizpůsoboval" prameny apriorně vyřčeným tvrzením. Prokázal to v obsáhlém posudku V. Vojtíšek (za zapůjčení jsem zavázán díky akademiku V. Vaněčkovi).
- 32 K tomu J. ZELENÝ, O logické struktuře Marxova Kapitálu, Praha 1962, s. 42, 60 a jinde.
- 33 Přehled československých dějin I, Praha 1958, s. 160 (panský statek).
- 34 Československá vlastivěda, II/1. Dějiny, Praha 1963, autor J. MACEK, s. 227, 231, srv. J. KRÍŽEK, Některé problémy našeho dějepiscetví II, s. 420, a tamtéž, pozn. 70.
- 35 R. NOVÝ, Přemyslovský stát v 11. a 12. století, AUC, Philosophica et historica, Monographia XLIII, Praha 1972, s. 90-91: "Pod pojmem feudálního velkostatku... v období 13.-18. stol. je nutno spatřovat jednak relativně koncentrované pozemkové vlastnictví (úplné vlastnictví základního výrobního prostředku), jednak uplatňování vrchnostenských práv z tohoto vlastnictví vyplývajících nad závislým (poddanským) obyvatelstvem v hranicích velkostatku (tj. neúplné vlastnictví nad lidmi)."
- 36 R. NOVÝ, Struktura feudální renty, passim, týž, Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách, ČsČH 21, 1973, s. 74, ze starších autorových prací jmenujme Ostrovské urbáře z let 1388 a 1390, Praha 1961, Strahovský urbář z roku 1410, in: Zápisky katedry československých dějin a archivního studia VII, 1963, s. 39-69, Studie o předhusitských urbářích II, SH 13, 1965, s. 5-64.
- 37 R. NOVÝ, Poddanská města, s. 75.
- 38 Tamtéž, s. 74.
- 39 R. NOVÝ, Finanční písemnictví předhusitského velkostatku v Čechách, AUC, Philosophica et historica 5, 1975, s. 48.

- 40 Tamtéž, s.49. Stranou ponechávám práce B.T.RUBCOVA, zejména Evolucija feodalnoj renty v Čechii, Moskva 1958, Issledovanija po agrarnoj istorii Čechii XIV načalo XV. v., Moskva 1963, a jeho polemiky s českými historiky, k tomu viz pozn. 18.
- 41 Souhrn V.ŠMELHAUS, Vývoj zemědělské výroby v českých zemích v době předhusitské, Praha 1980 (kde jsou uvedeny i další autorovy práce).
- 42 (Red.) J.PURŠ, M.KROPILÁK, Přehled I/1, s.182 (kde je i přehled další literatury).
- 43 Tamtéž, s.323.
- 44 Tamtéž, s.358.
- 45 K.MARX, Kapitál III-2, Praha 1980 (2.vyd.), s.162.
- 46 Srv. detailní výklad J.Čechury, Dvě studie, passim.
- 47 K.MARX, Kapitál III-2 (2.Vyd.), s.319.
- 48 Tamtéž, s.165.
- 49 K.MARX, Rukopisy "Grundrisse" I, s.218-220, III, s.228, týž, Kapitál I, Praha 1954, s.753-800.
- 50 Srv. J.ČECHURA, Dvě studie, s.203.
- 51 Tamtéž, s.204.
- 52 Srv. L.A.KOTEL'NIKOVA, Die Entwicklung der Grundrente im 14. und 15. Jahrhundert auf dem Ländereien der Popolani und der Kirche in der Toskana- ein einheitlicher oder mannigfaltiger Prozess, in: Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 7, 1983, s.78-113.
- 53 K.MARX, Rukopisy "Grundrisse", I-III.
- 54 K.MARX, Teorie o nadhodnotě, I-III, Praha 1957-1967.
- 55 Srv. K.MARX, Teorie o nadhodnotě II, Praha 1964, s.121-123.
- 56 K.MARX, Rukopisy "Grundrisse", I, s.59-60.
- 57 K.MARX, Kapitál III-1, s. 308-309.
- 58 J.KŘÍŽEK, Některé problémy historického výzkumu, s.876.
- 59 Zejména J.PURŠ, Průmyslová revoluce, Praha 1974, s.471-503, další autorovy studie uvedeny in: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám akademika Jaroslava Purše, Praha 1982, s.650-660.
- 60 J.KŘÍŽEK, Některé problémy historického výzkumu, s.877.
- 61 Viz přehled studií výše (zvláště pozn. 42). Na tuto skutečnost upozornil J.Čechura v přednášce Klášter v sociálně ekonomických vztazích předhusitských Čech, pořádané Historickou sekci přátel Národního muzea dne 18. května 1983.
- 62 Srv. M.HROCH, Komparativní metoda v marxistické historiografii. Možnosti a meze využití, ČSČH 20, 1977, s.631-647.
- 63 Srv. již F.Lütge, Mitteldeutsche Grundherrschaft, Jena 1934 (2.vyd. 1967), z posledních souhrnných prací např. E.PITZ, Wirtschafts- und Sozialgeschichte Deutschlands im Mittelalter, Wiesbaden 1979, s.96-100, 145-6 a jinde, E.ENNEN, W.JANSEN, Deutsche Agrargeschichte, Wiesbaden 1979, s.194-7 (kde je uvedena i další literatura).
- 64 Srv. rozbor obou klášterů v dalším textu.
- 65 K tomu J.ČECHURA, Rozsah a dynamika sekularizace v západních Čechách na počátku husitské revoluce, PHS 28, 1988, s. 40 sq.
- 66 K tomu J.ČECHURA, Sekularizace církevních statků v husitské revoluci a některé aspekty ekonomického a sociálního vývoje v Čechách v době vrcholného středověku, HT 9 1986-7, s.91 sq.
- 67 J.ČECHURA, Sekularizace církevních statků v husitské revoluci, kandidátská disertační práce (rkp.).
- 68 Jednalo se o tzv. statky zápisné, které představovaly odlišnou kvalitu proti statkům svobodným, k tomu V.VANÉČEK, Dějiny státu a práva, s.187.
- 69 (Red.) J.PURŠ, M.KROPILÁK, Přehled I/1, s.323.
- 70 Srv. J.ČECHURA, Sekularizace, passim, kde jsou uvedeny i konkrétní příklady.
- 71 Přehled starších prací je uveden u J.SVÁTKA, Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archívy, SAP XX, 1970, s.505-624.
- 72 CDB I, č.155.
- 73 CDB I, č.396 (falzum 12. století). Podrobnou dokumentaci uvádí J.ČECHURA, Dvě studie, passim.
- 74 Viz předchozí pozn.
- 75 Srv. J.KUTHAN, Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách, Praha 1984, s.185-201.
- 76 Detailní výklad J.ČECHURA, Dvě studie, passim.
- 77 K tomu naposledy R.NOVÝ, Studie, s.46-8, 63 (mapka - velmi nepřesná), předpokládající intaktní zachování velkostatku v celém předhusitském období.
- 78 FRB IV, s.
- 79 Viz mapku u R.Noového, Studie, s.63.
- 80 Dokládají to zvláště dosud neznámá dipertita listin Václava II. a Jana Lucemburského.
- 81 RBM IV, č. 898.
- 82 (Red.) J.PURŠ, M.KROPILÁK, Přehled I/1, s. 472-3.

- 83 V.VANĚČEK, Základy I, s.80, týž, Vnitřní organizace Čech a Moravy, s.14-17.
- 84 K tomu J.ČECHURA, Úřední knihy kláštera v Sedlci z období počátku 15. až konce 16. století (podle KNM VI F 32 a KNM VIII A 6), ČNM, 152, 1983, s.114-130.
- 85 Blíže J.ČECHURA, Dvě studie, *passim*.
- 86 Srv. vymezení pojmu u J.ČECHURY, Struktura pozemkové držby, *passim*.
- 87 Tamtéž.
- 88 Tamtéž, srv. též pozn.84.
- 89 Již v pramenech 12. století "civitas", viz CDB I, č. 382 (falzum 12. století), FRB II, s.149 (oppidum).
- 90 RBM VII, č.543.
- 91 RBM II, č. 2103.
- 92 SOA Třeboň, Vs Sedlec č.68, srv. AČ II, s.470.
- 93 AČ II, s.185 (k r. 1437), srv. SÚA, SM C 104 6/19, fol.7v (podrobnější regist).
- 94 RBM II, č.1548, IV, č.779.
- 95 RBM II, č.1571 (ves Chleby).
- 96 RBM II, č.1948, 1949 a 2176.
- 97 SK ČSR, UK XXIII D 186, fol.15v (k r. 1461), vzhledem k zániku kláštera v letech 1421-1454 a uložení části klášterního pokladu právě v Jihlavě je předhusitský původ dvora nepochybný (viz pozn.84).
- 98 RBM II, č.2124.
- 99 RBM VI, č.469 (již pronájem).
- 100 ANM, orig. č.198, srv. SK ČSR, UK XXIII D 186, fol.89v-90r.
- 101 RBM II, č.1854 (k r.1300), k r.1428 SOA Třeboň, Vs Sedlec, č.112; byla zde uložena také knihovna kláštera a část pokladu, k tomu I.HLAVÁČEK, Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích, Praha 1965, s.98-101, J.ČECHURA, Úřední knihy, *passim*.
- 102 F.GRAUS, Dějiny II, s.66-78, srv. upřesnění R.NOVÉHO, Struktura feudální renty, s.63-70, 71 (zde akcentována tendence reluce robitních a naturálních dávek předhusitských Čechách), týž, Hospodářský region Prahy, s.407-410; kvalitativně je ovšem třeba odlišit režijní hospodaření související s vývojem forem feudální renty v Čechách (10.-14. století), které R.NOVÝ, tamtéž, s.409, nazývá "starý typ režijního dvorového hospodaření", od "robitního velkostatku" z poloviny 16. století. Srv. Z.FIALA, Předhusitské Čechy, s.26-27, (red.) J.PURŠ, M.KROPILÁK, Přehled I/1, s.323, 358, J.SPĚVÁČEK, K některým problémům hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v předhusitském období, FHB 3, 1981, s.12-15 (s akcentem na růst robitních povinností ve druhé polovině 14. století).
- 103 K.MARX, Kapitál III-2, č. 300-329, srv. Je.V.GUTNOVA, Osnovnyje problemy istorii srednich vekov v trudach K.Marksa i F.Engelsa, Moskva 1977, s.26-32, 74-77, a také R.NOVÝ, Struktura, s.71-74, a předchozí pozn.
- 104 Je to dáno úrovní výrobních sil, ale i výrobních vztahů, které působí na vznik jednotlivých forem pozemkové renty.
- 105 K rozšiřování režie ve 14. století srv. naposledy J.SPĚVÁČEK, K některým problémům, s.12-15.
- 106 K.MARX, Kapitál III-2, s.309 (2.vyd.).
- 107 Tamtéž, s.312.
- 108 Tamtéž, s.319.
- 109 Tamtéž, s.143-166, 300-329.
- 110 K.MARX, Rukopisy "Grundrisse", I, s.241.
- 111 Jak došel R.NOVÝ, Studie, s.47, pozn.183, k počtu 16 dvorů (ve vsích), nelze říci; prameny uvádějí počet nejméně dvojnásobný.
- 112 Jedná se o specifickou situaci, kterou nelze zobecňovat. srv. analýzu kláštera v Plasech.
- 113 Srv. charakteristiku pro hlavní město, R.NOVÝ, Hospodářský region, s.411, k postavení Prahy a Kutné Hory v rámci Čech srv. Přehled I/1, s.324.
- 114 Srv. souhrn dosavadních názorů v 1.části této studie.
- 115 Pozoruhodným dokladem potvrzujícím trvalost tohoto vývoje i v 15. století je zástavní listina z r. 1487 (AČ XV, s.268-270), zachycující rozsah statků v držení města Kolína, jehož jednou z hlavních položek je právě tato "východní část" někdejšího sedleckého klášterního velkostatku.
- 116 Srv. předchozí pozn.
- 117 K tomu J.ČECHURA, Úřední knihy, *passim*.
- 118 Výjimkou ve sledovaném období byl pronájem 3 vsí Annou z Házmburka v r. 1407, orig. SÚA, Finanční prokuratura I, č. 55, reg. podle SOA Třeboň, Vs Sedlec, sign.265/40, s.228-229, RBMV, č. 553, R.1405 koupil Jindřich Lacembok z Chlumu dvůr v Řečanech, SOA Třeboň, Vs Sedlec, sign.265/40, s.224-228, reg. RBMV, č.525.
- 119 Ed. F.GRAUS, Dějiny II, s.557-559.
- 120 Zdůrazněno jako přímá součást transakce v r. 1366, KNM VI F 32, s.123-4 a jinde.

- 121 V rámci klášterního velkostatku u nás nebyly uvažovány, srv. zejména koncepci R. Nového, viz 1. část této studie.
- 122 RBM IV, č. 2051.
- 123 Např. rychtář v Chotovicích doložený r. 1417, KNM VI F 32, s. 110.
- 124 Zde je třeba odlišit správu statků a finanční operace s nimi spojené, v nichž si klášterní hodnostáři udržovali své funkce, doklady KNM VI F 32, s. 110-114.
- 125 OA Kutná Hora, sign. XXI/2.
- 126 Srv. detailně J. ČECHURA, Dvě studie, *passim*.
- 127 Viz předchozí pozn.
- 128 Použitý termín je ovšem třeba chápat adekvátně dané dimenzi vývoje feudalismu u nás.
- 129 Viz 1. část této studie.
- 130 Souvisí to zjevně s malou vzdáleností městeček od Kutné Hory - Malečov 7 km, Malín 3 km, Týnec n.L. c. 13 km, kdy se křížily zájmy Kutné Hory a městeček v tržních vazbách, srv. situaci Prahy, kde městečka nacházející se 10-20 km od ní si s pražskými trhy nekonkurovala, ale naopak jejich existence byla podpořena zájmy města, k tomu R. NOVÝ, Hospodářský region, s. 407.
- 131 CIM II, č. 664.
- 132 AČ XIV, s. 400-402.
- 133 Srv. SÚA, sM C 104 6/19.
- 134 RBM VII, č. 543.
- 135 Ed. J. NUHLÍČEK, SAP VII/2, s. 261, srv. AČ II, s. 204.
- 136 Obecně R. NOVÝ, Poddanská města, s. 74-76.
- 137 J. ČECHURA, Hospodářský vývoj plaského kláštera v době přemyslovské, HG 18, 1979, s. 233-305.
- 138 CDB IV, č. 239.
- 139 Přehled pozemkových transakcí podává J. ČECHURA, Dvě studie, *passim*.
- 140 Zde se zabývám pouze koncentrovaným velkostatkem v okolí kláštera, stranou je ponechána druhá položka plaských statků v oblasti hlavního města, k tomu blíže J. ČECHURA, Příspěvek k dějinám Menšího Města pražského, Documenta Pragensia, 4, 1984, s. 62 sq.
- 141 RBM III, č. 279.
- 142 Proti analýze sedleckého kláštera je potřebné se zabývat již v pasáži věnované pozemkové držbě plaského kláštera i vlastní strukturální přestavbou klášterního velkostatku. I tato skutečnost ukazuje na podstatné rozdíly ve vývoji obou klášterů ve sledovaném období.
- 143 RBM IV, č. 914.
- 144 MBV V-2, č. 1436.
- 145 A. SEDLÁČEK, Zbytky register králův římských a českých z let 1361-1480, Praha 1914, č. 300.
- 146 Doklady přináší A. SEDLÁČEK, Zbytky register, *passim*.
- 147 K tomu K. CHARVÁTOVÁ, Hospodářství osekého kláštera v první polovině 14. století, ČsČH 28, 1980, s. 239-288.
- 148 RBM IV, č. 888, f24 (srv. 926), 891, 904.
- 149 Srv. výklad J. ČECHURY, Liber antiquus kláštera v Plasech z let 1338-1441 (podle KNM VI C 1), rkp.
- 150 "Miles Stiborius de Kaczierzow", ed. F. TADRA, Soudní akta konsistoře pražské I, Praha 1893, s. 280; je totožný se Stiborem ze Švamberka, srv. následující pozn.
- 151 SÚA, Plasy č. 99, konfirmace z r. 1378, reg. MVGDB XIII, 1875, č. 130 (podle SOA Litoměřice, ŘC Osek, sign. D II 2, s. 141).
- 152 SÚA, SLS 119/4, reg. V. ČERNÝ, Kolovratské a berkovské listiny ve Státním archivu zemědělském, in: Sborník prací věnovaných prof. dr. G. Friedrichovi k 60. narozeninám, Praha 1931, s. 47, č. 11.
- 153 K. MARX, Kapitál III-2, Praha 1980 (2. vyd.), s. 313-315, srv. rozbor sedleckého kláštera.
- 154 SÚA, Plasy č. 82, reg. MVGDB XIII, 1875, č. 115, dvůr dosud nebyl znám, A. PROPOUS, Místní jména I, jej neuvádí, k tomu J. ČECHURA, K nejstarším zmínkám o statcích kláštera v Plasech v době předhusitské, Onomastický zpravodaj ČSAV, 25, 1984, s. 291 sq.
- 155 ANM, sign. F 159, s. 34-35, reg. MVGDB XIII, 1875, č. 155.
- 156 KNM VI C 1, s. 256-258, reg. MVGDB XIII, 1875, č. 116.
- 157 SÚA, Rodinný archiv Metternichů (RA Mett.), sive sign., extrakt vydal F. X. PRUSÍK, Urbář panství kaceřovského z r. 1558, VKČSN 1896, s. 1-36.
- 158 Srv. popis dvorů, jak je uvádí F. X. PRUSÍK, Urbář, s. 4-7.
- 159 Doklady přináší J. ČECHURA, Dvě studie, *passim*.
- 160 Viz doklad pro rychtu a dvůr Mladotice, SÚA, sM C 104 5/10 aj.
- 161 Některé aspekty tohoto procesu byly již naznačeny při sledování vývoje pozemkové držby.
- 162 KNM VI C 1, s. 256-8.
- 163 Srv. vymezení R. NOVÉHO, Poddanská města, s. 107, a též, Hospodářský region, s. 402-404.

- 164 Výše uvedené zmínky z druhého a třetího desetiletí 14. století jsou jedinými doklady o zájmu plzeňských měšťanů o plaské statky. Srv. obecněji M.BĚLOHLÁVEK a kol., Dějiny Plzně I, Plzeň 1965, s.47-48.
- 165 RBM IV, č. 1733, SÚA, Plasy č.82, reg. MVGDB XIII, 1875, č.115.
- 166 CDB III, č.105, srv. J.TOMAS, Města v severozápadních Čechách ve 13. století, Hospodářské dějiny 4, Praha 1979, s.100, 84-85 (mapa), 87 (mapa).
- 167 Ed. B.NOVÁK, Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně, Praha 1903, s.139, 141 ("in Tuscov oppido forensi").
- 168 CIM IV, č.24.
- 169 Srv. J.V.ŠIMÁK, České dějiny I/5, Praha 1938, s.608, s přihlédnutím k osobě Oldřicha Pluha (viz Rabštejn) lze klást počátky "Nového městečka" již k r. 1330.
- 170 CIM IV, č.45.
- 171 CIM II, č.319.
- 172 RBM III, č.1944.
- 173 CIM IV, č.68.
- 174 Srv. A.SEDLÁČEK, Paměti a doklady o staročeských mírách o váhách, Praha 1923, A.L. KREJČÍK, Rejstřík..., Praha 1933, heslo: staročeská míle, srv. vazbu Kladrub a Stříbra v této sféře, CIM II, č.717.
- 175 Rozbor a edici podal J.ČECHURA, Liber antiquus, passim.
- 176 Viz pozn. 163.
- 177 Stupeň rozkladu sedleckého a plaského velkostatku byl ovšem dosti odlišný.
- 178 M.BĚLOHLÁVEK, Dějiny Plzně, s.46-48.
- 179 Detailně srv. J.ČECHURA, Dvě studie, passim.
- 180 K tomu J.ČECHURA, Příspěvek k dějinám, passim.
- 181 J.ČECHURA, Dvě studie, passim.
- 182 R.NOVÝ, Finanční písemnosti, s.49.
- 183 K.MARX, Kapitál III-2, s.308-309.

Wichtigste Tendenzen der ökonomischen Entwicklung des Klostergrossgrundbesitzes im vorhussitischen Böhmen

Jaroslav Čechura

Zusammenfassung

Die Auffassung des Klostergrossgrundbesitzes der vorhussitischen Zeitpanne (1310 bis 1419) hat sich in der tschechoslowakischen Geschichtsschreibung nach 1945 folgendermassen geformt: Die grundlegende Entwicklungsform sei der Rentengrossgrundbesitz gewesen. Die Klosterliegenschaften hätten einen konstanten Wert dargestellt, der nur ausnahmsweise entwendet worden sei. Für die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts wird die Einführung von rentableren Wirtschaftsformen vorausgesetzt. Das habe zur Steigerung des Volumens der Frondienstpflichten geführt, insbesondere dort, wo die Regiewirtschaft in Entwicklung begriffen gewesen sei. Im ganzen wurde die Stabilität des Klostergrossgrundbesitzes als einer ökonomischen Struktur festgestellt, die in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts - bis zu einem gewissen Grade allerdings - progressive Züge aufzuweisen habe.

Beim Studium der Wirtschaftsmechanismen einzelner Klostergrossgrundbesitze, dem methodisch die komplexe Analyse der schriftlichen Quellen zugrunde liegt, gelangte der Autor der vorliegenden Studie nach und nach zu einer Reihe von Erkenntnissen, die nicht im Einklang mit erwähnten Grundcharakteristiken dieses wirtschaftlichen Gebildes stehen. Bei den Analysen der Entwicklung des Klostergrossgrundbesitzes in den Böhmisches Kronländern vorgenommen hatte. Der Komplex der sog. Gründerrechte stellt die Dimension dar, im Rahmen deren sich der Klostergrossgrundbesitz entwickeln konnte, resp. seinen freien Spielraum hatte. Hand in Hand mit der ökonomischen Analyse der Entwicklung dieser einzelnen Wirtschaftsgebilde hat der Komplex der Gründerrechte auf die Formulierung einer qualitativ unterschiedlichen Konzeption der Entwicklungsphasen des Klostergrossgrundbesitzes im vorhussitischen Böhmen mitgewirkt. Die wirtschaftliche Entwicklung der ökonomischen Struktur, der hier nachgegangen wird, ging nicht nur auf der Ebene "Renten- oder Regiegrossgrundbesitz" vor sich, sondern konnte noch andere Phasen durchmachen, die in einigen Fällen bis zum Zerfall des einheitlichen Wirtschaftsmechanismus des Grossgrundbesitzes führte. Dieser Zerfall konnte sich durch administrative Dezentralisierung und ökonomische Desintegration bemerkbar machen Erscheinungen also, die im ganzen die territoriale Auflösung und die Reduktion des Klostergrossgrundbesitzumfangs zur Folge haben konnten. Diese Entwicklungstendenzen lassen sich bereits im 2. Viertel des 14. Jh. erkennen. Der Klostergrossgrundbesitz im vorhussitischen Böhmen stellt also weder eine feste, noch stabil, um so weniger progressive ökonomische Struktur dar.

Die Mannigfaltigkeit der Entwicklungstypen des eingeführten Prozesses wird dann am Beispiel von zwei Grossgrundbesitzen dargelegt: der Klöster Sedlec bei Kuttenberg und Plasy nördlich von Pilsen. Im ersten der beiden Klöster kam es schon im 14. Jahrhundert nicht nur zum Zerfall des einheitlichen wirtschaftlichen Systems des Grundbesitzes, sondern die Kuttenberger Bürger erwarben allmählich praktisch den gesamten Klostergrundbesitz. Das Kloster Plasy blieb zwar nominal immer Eigentümer seiner Liegenschaften, ökonomisch kam es jedoch zu eideutiger Desintegration zugunsten der Untertanenstädtchen in der Umgebung des Grossgrundbesitzes, die zu seinen Markzentren wurden; eine ganze Reihe von Liegenschaften mieteten auch die Klosteruntertanen.